

KŐFALVI TAMÁS

A HITELESHELYEK ÍRÁSBELISÉGE AZ ÁRPÁD-KORBAN

A hiteleshelyek jelentősége

A hiteleshelyek (*loca credibilia*) a magyar jogfejlődés sajátos, európai léptékben is egyedülálló intézményei voltak, amelyeknek a jog és az írásbeliség egymásra találása révén jelentős presztízse és társadalmi elfogadottsága alakult ki. Létezésük háttérbe szorította a Nyugat-Európában elterjedtebb közjegyzőség intézményét. Tevékenységük összetett és széleskörű volt, a mai fogalmaink szerinti polgári jog, büntetőjog és közigazgatás területére egyaránt kiterjedt. A magyar jogéletbe való szerves beilleszkedésük fokát mutatja, hogy – bár időben ingadozó mértékben – lényegében a 19. századig¹ nélkülözhetetlen szereplői voltak Magyarországnak működésének. Az általuk kiadott oklevelek tanulmányozása megkerülhetetlen a középkori egyháztörténet, jogtörténet, művelődéstörténet, intézménytörténet, birtok- és családtörténet, illetve sok más történettudományi részdiszciplína szempontjából. Ezt nemcsak az általuk kiadott oklevelek tartalma, hanem azok száma is indokolja: a magyar középkorból fennmaradt oklevelek mintegy harmada hiteleshelyek kiadványa. Ezek jelentőségét növeli mikrotörténelmi értékük, hiszen általuk – hivatalos jellegük ellenére – a mindennapi történéseibe is bepillantást nyerhetünk.

---

1 Az 1874. évi 35. törvény 214. §-a szerint a hiteleshelyek már csak másolatot adhattak ki az általuk őrzött oklevelekről, új oklevelet már nem állíthattak ki.

A hiteleshelyek kialakulása

Az Árpád-kor jogrendjének korai időszakát a szóbeliség uralta. Különösen igaz volt ez a peres eljárások folyamatára, amelyekben az egyes perbeli cselekmények nem írásban, hanem szóban zajlottak. Az alperes törvény elé idézése a poroszló (*pristaldus*) szóbeli kiküldésével történt. Az illetékes bíró saját idézőpecsétjét (*billog*) küldte el poroszlója által az alperesnek, aki annak felmutatásával igazolta saját személyét, majd az idézést szóban – az idézőpecsét felmutatásával – tette meg. A poroszló a perben hivatalos tanúként és végrehajtóként (pl. birtokba iktatás elvégzése) is részt vett.² A jogi eljárások legfontosabb bizonyító eszközei is szóbeliek voltak: a felek – saját állításuk alátámasztására – szóbeli esküt tettek, amelynek bizonyítóerejét eskütársak bevonásával növelhették. A büntetőperekben játszottak fontos szerepet a tanúvallomások, amelyek az eljárás során szintén szóban hangzottak el. A magánjogi ügyletek (például adásvétel, végrendelkezés, csere) is szóban zajlottak, ezért esetükben is kiemelt jelentősége volt a tanúk részvételének: a megtörtént jogcselekményt és annak tartalmát a később felmerült jogviták során nekik kellett igazolniuk. Természetesen az emberi emlékezetre való hagyatkozás okozta bizonytalanság az eltelt idővel arányos mértékben növekedett. Egy-egy birtokvita során a birtok határainak, határjeleinek pontos felidézése több év vagy akár évtized távolából jelentős nehézséget jelentett. Nem véletlen, hogy az írásbeliség elterjedése után az oklevelek, kiadásuk indoklásaként igen gyakran az írás maradandó voltát állították szembe az emberi emlékezet mulandóságával.

Az írásbeliség elterjedése előtt a perbeli bizonyítás elterjedt formája volt az istenítélet. Ennek során az isteni hatalom tévedhetetlenségébe vetett hitre alapozva, a meglévő információk alapján bizonytalan kimenetelű ügyekben igyekeztek feltárni az igazságot. Az istenítéletek Magyarországon legelterjedtebb formája a tüzesvas-próba volt. Ezen eljárásokra Könyves Kálmán király (1095–1116) törvénye alapján összesen körülbelül 20 székesegyház és nagyobb pré-

2 Solymosi 2002, 523–524.

postság volt jogosult. A legismertebb eljárások a váradi káptalan előtt zajlottak. Ennek során az állítását bizonyítani igyekvő félnek egy felhevített vasdarabot pusztán kézzel kellett meghatározott távolságra vinnie. A próbára ítélt személy kezét a próba előtt és után is több napra bekötötték, a pólyát pedig – például a gyógyfüves kezeléssel való csalást megelőzendő – az eljárás színhelyéül szolgáló egyház pecsétjével zárták le. Ha a seb három nap múlva hegesedni, gyógyulni kezdett, az illető ezzel hitelt érdemlően bizonyította igazát. A próbákról a váradi káptalan – jelentős magyar nyelvemléki anyagot tartalmazó – feljegyzéseket készített, ezek gyűjteménye a *Váradi Regestrum*.³

A jelentősebb egyházi központok minden bizonnyal már a 12. század első felében rendelkeztek mindazon eszközökkel, amelyek később lehetővé tették a jogéletben való közvetlen szerepvállalásukat: a bizonyító erővel rendelkező, hiteles pecséttel és az írásbeli ügyintézéshez szükséges tudással. Hiteleshelyi tevékenységük kibontakozása így már csak az ezirányú igények megjelenésétől függött.

A hiteleshelyi tevékenység megjelenése a bírósági szervezet 12. században meginduló kiteljesedésének és az írásbeliség – részben ezzel is összefüggő – elterjedésének köszönhető. Előbbi folyamatnak jellemző eleme volt, hogy II. István király (1116–1131) felmentette a nádort udvari – főként gazdasági jellegű – feladatai alól, és önálló bírói joghatósággal ruházta fel. A nádor bírói széke egy évszázad alatt országos hatáskörűvé vált.⁴ E folyamat része volt, hogy a 13. század elejére az udvari teendőket – köztük az udvari bíráskodást – a nádortól átvevő udvarispán (*curialis comes*) végezte, esetében is a bírói tevékenység vált meghatározóvá, amit tisztségének megváltozott elnevezése is mutat: országbíróként (*iudex curiae regiae*) a király személyes jelenlétét képviselte az udvari bíráskodásban, joghatósága az egész országra kiterjedt.⁵ Az főbírák mellett működő alnádor, alszolgabíró, illetve az ítélmesterek révén intézményesült bírósági szervezet alakult ki. Fentiek mellett jelentősebb bírói jogköröket gya-

3 Szövegét lásd Solymosi–Szovák 2009. A benne szereplő helynévanyag feldolgozását lásd: K. Fábán Ilona 1997.

4 Petrovics 1994, 473.; Solymosi 2002, 521–522.

5 Az országbírói tisztség történetének Árpád-kori vonatkozásai kapcsán lásd: Bertényi 1976, 51–59.

koroltak a területi hatalommal rendelkező tisztségviselők (bánok, erdélyi vajda), valamint az elsősorban gazdasági irányítással foglalkozó tárnokmester, aki a kiváltságolt települések (városok) felsőbb bírói székét vezette.

Az írásbeliség elterjedése részben a gazdaság fejlődésével és összetettségének növekedésével együtt járó spontán folyamat volt, amelyet azonban tudatos uralkodói döntések is gyorsítottak. Ezek közül a legismertebb talán III. Béla király (1172–1196) kancelláriai reformja, amelynek során – 1181 táján – elrendelte az eléje kerülő ügyek írásos intézését. Ezzel a királyi kancelláriát az ország legjelentősebb – egy ideig hiteleshelyként is működő –, az oklevéladási gyakorlat terén több szempontból mintaadó íróműhelyévé tette. IV. Béla király (1235–1270) az ügyintézés a nemesek számára is írásbeli kérvényezéshez kötötte, amit Rogerius (1205 körül–1266) a tatárjárás emlékezetét megőrkítő művében a király és a magyarok (értsd: nemesség) közötti gyűlölség negyedik okaként tárgyal.⁶

A hiteleshelyi tevékenység megindulása

A hiteleshelyi tevékenység a székes- és jelentősebb társaskáptalanoknál (közös szabályok szerint együtt élő papi testületek) indult meg a 12. század utolsó harmadában. Ehhez kapcsolódó írásbeliségük előzménye az önmaguk számára, saját peres és egyéb ügyeikről szóló feljegyzések készítése lehetett. Később – az e testületekbe vetett bizalomra alapozva önként, illetve az egyre inkább az írásbe-

6 „Nagyon gyakran panaszkodtak amiatt is, hogy a király az ország szokásjoga ellenére és az ő elnyomásukra saját akarata szerint elrendelte, hogy a nemesek, bármily kimagasló rangúak is, nem indíthatják el peres ügyeiket az ő udvarában, és nem mondhatják el neki dolgaikat élőszóval, hanem kérvényeket kell benyújtaniuk a kancellárokhöz, és tőlük kell ügyük befejezését várniuk. Emiatt számosan olyan sokáig tartózkodtak az udvarban a legcsekélyebb ügy miatt, hogy kénytelenek voltak a kiadások fejében lovaikat, és más holmijukat eladni, és sokszor ügyük elintézése nélkül kellett távozniuk. Mert – ahogy mondogatták – a kancellárok egyeseket elnyomtak vagy felemeltek, ahogy éppen kívánták, hiszen a királlyal csak az ő felkeresésük után lehetett beszélni. Ezért általában és nyíltan azt vallották az emberek, hogy ezek az ő királyaik, és azt mondogatták, hogy nincs is nekik más királyuk.” Katona 1981, 115.

liségre támaszkodó ügyintézés és perjog diktálta kényszerűség miatt szükségből – magánszemélyek is igénybe vették a káptalanok tagjainak írástudását. A különböző jogügyletek írásba foglalása iránti igény növekedésével a 13. század elejétől a nagyobb presztízzsel rendelkező szerzetes közösségek (konventek) is bekapcsolódtak a hiteleshelyi tevékenységbe.⁷ Ezek egy része királyi, más része magánalapítású bencés, premontrei, johannita konvent volt. Működésük térbeli – de időben változó – határai elsősorban ügyfélkörük révén, spontán alakultak ki, egy-egy kisebb-nagyobb régióra terjedtek ki. A budai és a székesfehérvári káptalan, valamint a székesfehérvári johannita konvent országos hatáskörrel rendelkezett.

Az ügyfelek oklevelek iránti igényének terjedése és általánossá válása mindenekelőtt a káptalani, illetve konventi íróműhelyek (*scriptoriumok*) működésében eredményezett lassú, de jelentős változást. Ennek magától értetődő összetevője az írásmennyiség fokozatos megnövekedése volt, amely – tekintettel az oklevéladás összetett, magas szintű szervezettséget igénylő folyamatára – számos más tevékenységet (a szükséges anyagok beszerzése és előkészítése, az oklevelek szövegének megfogalmazása) is érintett. A hiteleshelyek oklevéladási intenzitására csak a fennmaradt okleveles anyag alapján következtethetünk. Az Árpád-kor évszázadai még semmiképp nem nevezhetők a tömeges oklevéladás korának. Ebben az időszakban a hiteleshelyek oklevelezési gyakorlata is épp csak kibontakozóban, illetve felfutóban volt. A nagyobb káptalanok (győri, veszprémi, nyitrai, fehérvári, budai, zágrábi, pécsi) különböző formában fennmaradt Árpád-kori okleveles anyaga a 100-200 darabos, a jelentősebb konventeké (sági, somogyi, jászói, zalai, fehérvári, pécsváradi) pedig a néhány tíz darabos nagyságrendben mozog. A sorból a káptalanok közül kiemelkedik az esztergomi káptalan több mint 350, a konventek közül pedig az esztergomi keresztes konvent, több mint 100 fennmaradt oklevelével. Hangsúlyozni kell ugyanakkor, hogy a fennmaradt okleveleinek száma alapján legfeljebb nagyságrendeket lehet érzékeltetni, az egyes intézményekre vonatkozó következtetést az oklevélfennmaradás esetlegességei miatt nemigen lehet levonni. Jó példa

7 A bencés konventek hiteleshelyi oklevéladásának kezdeteiről lásd: Solymosi 1996.

erre a leleszi konvent, amelynek az Árpád-korból fennmaradt oklevelei száma nem éri el a húszat, a vegyesházi királyok korából viszont több mint 14000 oklevele ismert.

A hiteleshelyi tevékenységgel a saját célra szánt feljegyzésekhez képest új elemként jelent meg a kiadmányok hitelesítése, illetve az oklevéladó tevékenység nyilvántartása (például másodpéldányok megőrzése révén) is. A konventek esetében külön is fontos változás volt, hogy a hiteleshelyi munkavégzés – a világiakkal való érintkezés elkerülhetetlen volta miatt – jelentős rést ütött a szerzetesközösségek spirituális és fizikai elzártságán.

A 13. században a hiteleshelyek tevékenységének új, a későbbiekben szintén igen jelentős mértékűre duzzadó területe jelent meg: a hivatalos szervek megbízásából végzett eljárásokban való részvétel és az ezekről szóló oklevelek kiadása. Az általános közbizalomra alapozva, a poroszlók szóbeliségre épülő, ezáltal visszaélésekre lehetőséget adó tevékenységének szabályozása és megbízhatóbbá tétele érdekében II. András király (1205–1235) az Aranybulla 1231. évi megújításában elrendelte, hogy „mivel az országban sokan szenvednek sérelmet a hamis poroszlók miatt, ezek idézései vagy tanúbizonyságai ne legyenek érvényesek, csak a megyéspüspök vagy a káptalan tanúbizonysága által [...], kisebb ügyekben pedig a szomszédos konventek vagy kolostorok tanúbizonysága legyen érvényes.”⁸ Ettől kezdve a hiteleshelyek váltak a különböző jogi eljárások legfőbb hitelesítőivé, az ő kiküldöttjeik jelenléte volt hivatva biztosítani a jogszerűséget és megakadályozni a visszaéléseket. Magát a jogi aktust (például idézés, határjárás, birtokba iktatás) továbbra is a poroszló – majd később a királyi, nádori stb. ember – hajtotta végre, ám ténykedése csak abban az esetben számított jogszerűnek, ha azt a hiteleshely kiküldötte tanúként megerősítette.⁹ E megerősítés pedig a hiteleshely által kiadott oklevélben öltött testet.

8 Lederer 1964, 77.

9 A pécsi káptalan által végzett külső hiteleshelyi tevékenység elemzését lásd: Koszta 1998, 105–116.

A hiteleshelyi tevékenység színterei

A hiteleshelyek két nagy megbízói kör számára végezték tevékenységüket, s ennek alapján működésüknek is két fő színtere alakult ki. Az egyik csoportot azok a magánügyfelek jelentették, akik különböző jogi természetű ügyeik (adásvétel, elzálogosítás, csere, végrendelkezés, ügyvédvallás, stb.) intézése végett keresték fel e szervezetet, amelyektől azután, a megtörtént és saját maguk által bevallott jogügyletről, írásos, közhitelű bizonyítékot, oklevelet nyertek. Az ügyfelek bevallásait (*fassio*) leggyakrabban minden bizonnyal a templomban teheték meg. A hiteleshelyek előtt a felek nemcsak személyesen, hanem meghatalmazott képviselőik, ügyvédek (*procurator*) útján is megjelenhettek. E képviselők számára külön ügyvédvalló oklevelet állítottak ki, amely szólhatott egyetlen esetre, meghatározott időtartamra, vagy lehetett általános érvényű is.

A hiteleshelyekhez fordulók másik körét a jogélet hivatalos szervei¹⁰ alkották, amelyek a perfolymatok konkrét szakaszai kapcsán, külön parancslevéllel (*mandatum*) bízták meg a hiteleshelyeket különféle eljárások (határjárás, birtokba iktatás, tudományvétel, oklevélátírás, stb.) elvégzésével, amelyek teljesítéséről azután a hiteleshelyek írásos jelentést (*relatio*) készítettek. Előfordulhatott, hogy a hiteleshelyek magánszemélyek kérésére végeztek külső eljárást, ezeknek az eseteknek azonban mindig jól meghatározható indoka volt. Legtöbbször a bevallást – általában végrendelkezést – tevő betegsége, ágyhoz kötöttsége adott okot hiteleshelyi tanú kihívására. Ugyancsak indokul szolgálhatott a hiteleshelyi ember kihívására, ha nők akartak bevallást tenni, mert az utazás veszélyei miatt ők sok esetben nem mertek elindulni a hiteleshelyhez.

A hiteleshelyi tanúk kiválasztását valószínűleg több szempont együttesen határozta meg. Mivel a külső hiteleshelyi munka a káptalan, illetve a konvent közösségétől távol, ráadásul világi környezetben eltöltött napokat jelentett, ami a fegyelem és a liturgikus kötelezettségek megtartása szempontjából – különösen a szerzetesek esetében – komoly próbatételt jelentett, ezért minden bizony-

10 A hiteleshelyeket gyakorlatilag a jogélet bármely hivatalos résztvevője (király, nádor, országbíró, vármegye, bán, stb.) felszólíthatta valamely jogcselekmény elvégzésére.

nyal igyekeztek érettebb, megbízható személyeket külső hiteleshelyi feladatok ellátására küldeni. Az érett kor nemcsak azért volt fontos, hogy az illető a világi élet csábításainak könnyebben ellent tudjon állni, hanem azért is, mert az eljárások során, a feljegyzések készítéséhez nagy szükség volt a biztos fogalmazás- és írástudásra, továbbá a kiküldötteknek a jogi eljárás részleteivel is tisztában kellett lenniük. Mivel a káptalanok és a konventek a hiteleshelyi feladatokat, főként az oklevéladást pénzért végezték, ezért a hiteleshelyi munkába való bekapcsolódásnak – különösen a szegényebb közösségek esetében – anyagi motivációi is lehettek.¹¹ A gyakorlatban természetesen leginkább a munka mennyisége lehetett az, amely végül is meghatározta a hiteleshelyi kiküldöttek körét. Ha a hiteleshelyek által elvégzendő külső eljárások mennyisége nem tette lehetővé, hogy minden esetben a hiteleshely egy tagja vegyen részt a munkában, akkor a káptalanok és a konventek a felügyeletük alá tartozó plébániák papságát is megbízhatták ilyen jellegű tevékenység ellátásával.¹²

A hiteleshelyek működési területe az egész ország területét lefedte. Mivel a külső eljárások során – az esetleges visszaélések megakadályozása érdekében – általában több hiteleshelyet is megbíztak ugyanannak a munkának az elvégzésével, a hiteleshelyek hatókörei lényegében átfedést mutattak. Az eljáró hiteleshely kiválasztása során az alapelv az volt, hogy az ügyben érintett megyében lévő hiteleshelyet kellett bevonni az eljárásba, ám ettől gyakran eltértek, ha éppen a szomszédos megye valamelyik hiteleshelye közelebb volt.

11 A középkori utazási viszonyokat és közbiztonságot figyelembe véve a külső hiteleshelyi munkavégzés igen fárasztó és cseppet sem biztonságos tevékenység volt, így azok az egyháziak, akik nem feltétlenül szorultak rá az ebből származó jövedelmekre – mert például jól jövedelmező stallumuk volt – igyekeztek kivonni magukat az ilyen jellegű megbízások alól. A káptalanokban az ilyen feladatok elvállalása leginkább a Köblös József által „szolgáló kanonoknak” nevezett egyszerű kanonokokra volt jellemző. Köblös 1994, 79–80.

12 A plébánosok kijelölése esetén nem volt szükségszerű, hogy az adott plébánia a hiteleshely joghatósága alá tartozzon. A pécsi káptalan gyakorlatában például inkább az volt a legfőbb szempont, hogy a plébánia az ügyben szereplő birtok közelében legyen. Koszta 1998, 109.

A hiteleshelyi oklevéladás

A hiteleshelyi eljárás lezárását – mind a külső, mind pedig a belső munka esetében – az oklevelek megfogalmazása és kiállítása jelentette. A bevallásokról, illetve a hiteleshelyen kívül elvégzett munkáról egyaránt feljegyzést készítettek. Ezen feljegyzések alapján írták meg azután előbb az oklevelek fogalmazványát, majd pedig magát az oklevelet. A fogalmazáshoz mintákat, előre elkészített formulákat használtak fel, amelyeket külön könyvekben, formuláriumokban gyűjtöttek össze, vagy korábban kiadott oklevelekből emeletek át. Több olyan „mintaoklevél” is fennmaradt, amelyeket csak azért írtak, hogy az egyes ügytípusokhoz megfelelő szövegek rendelkezésre álljanak. A kész oklevelet a hiteleshelyi munkáért felelős személy, általában az olvasókanonok/olvasószerzetes (*lector*) vagy helyettese, a *sublector* átolvasta, és ha szükséges volt, kijavította.¹³

Az oklevelek kiadásának utolsó, talán legfontosabb mozzanata a hitelesítés volt. Ennek korai módja a *chirographálás*, amelynek során az oklevelet kétszer leírták egymás alá, a két szöveget az ábécé első betűivel elválasztva, majd a pergament ezen betűkön keresztül kettévágták. Az egyik példány az oklevélnyerőhöz került, a másik (*par*) pedig a hiteleshelynél maradt. A legfontosabb megerősítő eszközzé azonban a pecsét vált, amelyet az örkanonok/örszerzetes (*custos*) vagy helyettese, a *subcustos* őrzött. Ennek az oklevélre helyezése leggyakrabban függő vagy rányomott formában történt. A hiteleshelyek pecsétjei egyoldalú pecséttek voltak. Egyes hiteleshelyeknél két pecsétet is használtak egyidejűleg, a privilégiumok kiállításánál használatos nagyobbik pecsétet (*sigillum maius*) és az egyéb okleveleken alkalmazott kisebb pecsétet (*sigillum memoriale*). A pecsétkép általában a káptalan vagy a konvent védőszentjét, illetve jelképét áb-

13 Az ellenőrzés megtörténtét a 15. századtól kezdve egyre gyakrabban az oklevél hátoldalán jelölték is. Az oklevelek nyelve a 19. század közepéig a latin volt. Az elszórta felbukkanó vulgáris szavak mellett azonban a 16. századtól bizonyos részeket (pl. tanúvallomások) magyarul szövegeztek az oklevélbe. A 17. századtól kezdve, a felek által megfogalmazott oklevelek azonban akár a teljes contextust is magyarul tartalmazhatták. A hiteleshelyek számára az 1840. évi 6. tc. 6. §-a tette kötelezővé a magyar nyelvű oklevéladást, jöllehet a hiteleshelyek ekkor már alig működtek.

rázolta. A hiteleshely pecsétje mellett több esetben a közösség vezetőjének, az apátnak vagy a prépostnak a pecsétje is az oklevélre került.

Az oklevélnyerőnek az oklevél kiállításáért és megpecsételéséért fizetnie kellett.¹⁴ Az összeg elsősorban az oklevél jellegétől függött, vagyis attól, hogy mennyire díszes alakban, mennyire választékos megfogalmazásban került kiállításra. Az oklevél kiállításáért fizetett összegből a *lector* és az írnok (*notarius*) általában külön részt kapott. A hiteleshelyek az oklevelek szövegeit másolat formájában, vagy regisztrumkönyvbe másolva megőrizték, ezek alapján azután később átíratot adhattak ki az eredetiről. Az oklevélpéldányok őrzése a kezdeti időben általában a sekrestyében történt, az egyházi kincsekkel együtt. Később az oklevelek megnövekvő száma, illetve gyakoribb használatuk miatt önálló helyiségben (pl. az íróhelyiségben) helyezték el azokat.

Az oklevelek tartalmi és formai jellemzői

Az okleveleknek nemcsak a külső megjelenését, hanem a szövegét is számos kötöttség tette szabályszerűvé. Ezen állandósult, keveset változó formulás részek némelyike ma is használatos hivatalos iratokban. Az oklevelek szövege általában három fő részből állt. A bevezető rész (*protocollum*) legfontosabb és nélkülözhetetlen eleme az oklevéladó önelnevezése (*intitulatio*) volt. Ez hiteleshelyi testületek esetében általában a többszám első személyű névmásból „Mi...” („Nos...”), az intézmény megnevezéséből (káptalan/konvent), illetve annak nevéből állt. Néha a hiteleshely közössége mellett annak vezetője külön is megnevezésre került. Ugyancsak kötelező volt az oklevél címzettjének megnevezése (*inscriptio, adresse*). Ezek mellett a bevezető rész gyakran tartalmazott még valamilyen, az oklevél olvasójának szóló, hosszabb-rövidebb üdvözlő kifejezést (*salutatio*) is. Például „...üdvöt az Úrban.”

Az oklevelek szövegének legterjedelmesebb, a lényegi mondanivalót tartalmazó része a *contextus*, amelyben – ha az oklevél ünnepélyességét fokozni

¹⁴ Az oklevelek kiállítási díjaihoz lásd Kumorovitz 1929.

szerették volna – helyet kapott egy általános bölcsességet, erkölcsi mondani-valót, vallási tanítást vagy az oklevél kiadását indokló formula (*arenga*) is. A hiteleshelyek általános gyakorlatában azonban ez vagy teljesen hiányzik, vagy csak valamilyen egyszerűbb megfogalmazásban jelenik meg. Ezután a mindenki számára szóló figyelemfelhívás (*promulgatio*) vezeti be az oklevélben foglalt rendelkezés indoklását vagy az addigi ügymenet – hiteleshelyi eljárásoknál a konkrét ügy vagy hivatali megbízás – elbeszélését (*narratio*). Az oklevelek legfontosabb tartalmi eleme a jogi tartalmú tény(ek) rögzítését szolgáló rendelkező rész (*dispositio*) megfogalmazása. A hiteleshelyi kiadványok ezen része rögzíti a magánjogi ügylet (például adásvétel, csere) megtörténtét, valamint annak különböző feltételeit, illetve hivatalos megbízás esetén az eljárásról szóló beszámolót, az eljárás eredményét vagy épp eredménytelenségét. A szövegben rögzített rendelkezés betartása, illetve jogi tény(ek) tiszteletben tartása érdekében az oklevelek sokszor büntetést (*sanctio*) is kilátásba helyeznek.¹⁵ A *contextus* az oklevél megerősítési módjának szöveges leírásával zárul.

Az oklevelek befejező része (*eschatocollum*) tartalmazza az oklevéladás dátumát, az oklevéladásnál jelen volt tanúk vagy az oklevéladás idején a hiteleshelynél tisztséget viselők felsorolását, esetleg egy – szintén nem kötelező jellegű – a záró fohászt (*apprecatio*).

Fontos szem előtt tartani, hogy az egyes oklevelek formai és tartalmi jellemzőit alapvetően kiadásuk célja határozta meg. A hiteleshelyek az ügyfeleknek kiállított, függőpecsétes, formailag díszesebb, tartalmilag gazdagabb szövegezésű privilégiumok mellett nagy számban állítottak ki rányomott pecséttel megerősített, csak a legfontosabb formulás részeket tartalmazó nyílt vagy zárt okleveleket, amelyek csak időlegesen voltak fontosak, hiszen szövegüket az ügy folyamatában kiállított későbbi oklevelek szó szerint vagy tartalmilag átírták.

A hiteleshelyek történetében az Árpád-kor a kialakulás és a működési keretek kifermálódásának időszakára volt. A hiteleshellyé váló egyházi testületek írásbeliségük és hitelesítő erejű pecsétjük révén ebben az időben találták meg feladataikat a jogszolgáltatás terén. Népszerűségüket számuk folyamatosan

15 A pécsváradi konvent hiteleshelyi okleveleiben megjelenő büntető záradékok kapcsán lásd Kőfalvi 2000.

növekvő volta is bizonyította, a nagyobb egyházi intézmények után már egyre több kisebb konvent is hiteleshelyi feladatokat látott el. Ezek azonban olykor egy-egy földesúr vagy kegyúr befolyása alá kerültek, ezért I. Lajos király (1342–1382) 1351. évi törvényével felülvizsgáltatta a hiteleshelyi tevékenységet ellátó egyházi intézmények körét, és a megbízhatatlan testületektől megvonta a pecséthasználati jogukat. Ettől kezdve azonban a hiteleshelyek a 19. századig a magyar jogrendszer szilárd oszlopait jelentették.

A veszprémi káptalan oklevele, 1247
Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára,
Szombathely (HU-MNL-VaML 1033)

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Bertényi 1976.** Bertényi Iván: *Az országbírói intézmény története a XIV. században.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976.
- Katona 1981.** Horváth János (ford.): Rogerius mester siralmas éneke. In: Katona Tamás (szerk.): *A tatárjárás emlékezete.* Magyar Helikon Kiadó, Budapest, 1981. 111–152.
- K. Fábíán Ilona 1997.** K. Fábíán Ilona: *A Váradi Regestrum helynevei.* (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 13.) Szeged, 1997.
- Kosztá 1998.** Koszta László: *A pécsi székeskáptalan hiteleshelyi tevékenysége (1214–1353).* Pécs Története Alapítvány, Pécs, 1998.
- Köblös 1994.** Köblös József: *Az egyházi középréteg Mátyás és a Jagellók korában.* MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 1994.
- Kőfalvi 2000.** Kőfalvi Tamás: Büntető záradékok a pécsváradi konvent hiteleshelyi okleveleiben. *Aetas*, 15. (2000) 1–2. sz. 23–38.
- Kumorovitz 1929.** Kumorovitz Lajos Bernát: A leleszi konvent pecsételési- és oklevéltaxa-lajstromai. *Levéltári Közlemények*, 7. (1929) 312–325.
- Lederer 1964.** Lederer Emma (szerk.): *Szöveggyűjtemény Magyarország történetének tanulmányozásához. 1. rész 1000-tól 1526-ig.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1964.
- Petrovics 1994.** Petrovics István: nádor [szócikk]. In: Kristó Gyula (főszerk.): *Korai Magyar Történeti Lexikon.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994.
- Solymosi 1996.** Solymosi László: A bencés konventek hiteleshelyi oklevéladásának kezdetei. In: Takács Imre (szerk.): *Mons Sacer 996–1996. Pannonhalma 1000 éve.* I. köt. Pannonhalmi Főapátság, Pannonhalma, 1996. 481–498.
- Solymosi 2002.** Solymosi László: A perjogi írásbeliség első százada. *Vigilia*, 67. (2002) 7. sz. 521–527.
- Solymosi–Szovák 2009.** Solymosi László – Szovák Kornél (szerk.): *Regestrum Varadiense. Váradi jegyzőkönyv. The Varad Register: 1208–1235.* Arcanum Kiadó, Budapest, 2009.

Szent István ereklyetartó az ereklyével
Domkapitel, Aachen